

Dirck Dircks Aerts,

'eertijts borgermeester der stad van TsHertogenbossche'

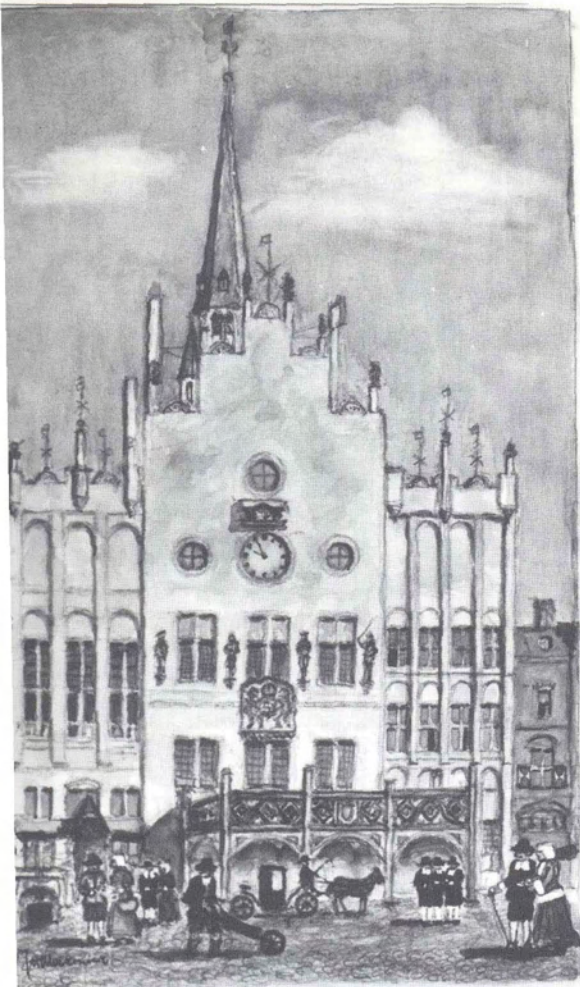
Gerard van Gurp

In 1579 zijn de gereformeerden met hun predikanten en hun voormannen, waaronder een aantal schepenen, uitgeweken uit 's-Hertogenbosch.¹ Van een aantal van hen kon worden nagegaan waar zij heengingen en hoe hun leven verder is verlopen, maar over de president-schepen Dirck Aerts is zo goed als niets bekend. In dit artikel wordt verteld wat uit nieuw onderzoek over hem aan het licht is gekomen.

Tijdens het veelbewogen jaar 1579 bevond Dirck Dircks Aerts, de presidentschepen van 's-Hertogenbosch, zich te Antwerpen. Hij was daar in december 1578 heengegaan als gedeputeerde bij de Staten van Brabant en bij de Staten-Generaal. Over zijn activiteiten in Antwerpen heeft Pirenne uitvoerig geschreven.² Aerts handelde daar in opdracht van het Bossche stadsbestuur, maar bevorderde ook op eigen initiatief de belangen van de stad, zoals het verstrekken van een voorschot van 400 gulden voor Maximiliaan, heer van Lokeren, om die in 1579 als de nieuwe gouverneur naar Den Bosch te laten gaan.³ Ook zette hij zich in voor de zaak van de Staten in het algemeen, zoals de (vergeefse) steun voor het belegerde Maastricht. Hij was een vertrouweling van de Prins van Oranje, die hem *onsen lieven besunderen Derycken Artss* noemde.⁴ Ook had hij veelvuldig contact met de Antwerpse koopman Jacques de la Faille, afkomstig uit een invloedrijk en roemrucht geslacht.⁵ Uit zijn briefwisseling met zijn mede-schepen

Gerard Prouninck van Deventer komt een man naar voren die de zaak van de Verenigde Provinciën geheel was toegedaan, overtuigd gereformeerd was en die met vele middelen trachtte de gereformeerde zaak te bevorderen. Zijn woordkeus gaf duidelijk blijk van zijn sympathieën en antipathieën. Zo noemde hij zijn tegenspeler en voorganger Hendrick Bloeymans een *bloedhond*.⁶ De briefwisseling met Prouninck van Deventer werd voor een deel in code gevoerd om geheimhouding te verzekeren.⁷ Nadat Prouninck van Deventer in 1579 uitgeweken was, werden de brieven van Dirck Aerts gevonden en werd de code gebroken, zodat de brieven vertaald konden worden.⁸ Zoals uit enkele brieven blijkt, was de vrouw van Dirck Aerts, Raesken Hack, in Den Bosch gebleven tijdens zijn verblijf in Antwerpen.

Dirck Aerts kwam uit een vermogend geslacht. Een deel van de stamboom wordt in de bijlage getoond.⁹ Zijn vader, eveneens Dirck Dircks Aerts geheten, was vermoedelijk een wijnhandelaar. Dirck Aerts zelf was ook koopman, maar onbekend is wat hij verhandelde. Zijn neef, Dirck Aerts d'oude was in 1555 schepen. Zijn zwager Wouter van Achelen (gehuwd met Dirck's zuster Elisabeth) was ook schepen en wel in jaren 1542, 1549, 1555, 1558, 1562 en 1563. Dirck werd zelf schepen in 1564 en opnieuw in 1578. Hij was in 1565 ook Zwanenbroeder van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap geworden, een functie waarvoor men

Het stadhuis aan de Markt zoals het er uitgezien moet hebben in de tijd dat Dirck Aerts 'borgermeester' was. Aquarel, J.H. Maronier.

(Foto: Stadsarchief, HTA, stamboeknr. 2405)

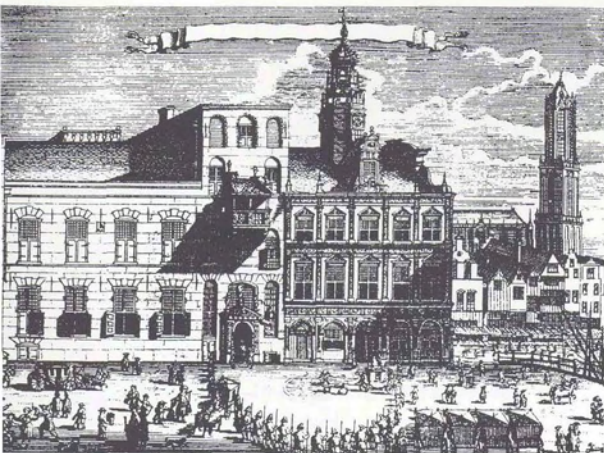
doorgaans een lid van de Magistraat of van het Hof van Brabant verkoos.¹⁰

Dirck, die vermoedelijk tussen 1530 en 1535 was geboren, huwde Judith Jans van Elmp, bij wie hij kinderen had. Judith overleed op jonge leeftijd.¹¹ Hij huwde opnieuw op 7 januari 1559 met Raesken Gerarts Hack, met wie hij 3 kinderen had: Willem, Aleyt en Catharina.¹² Raesken Hack overleefde haar man en overleed in 1617.

Na de catastrofale gebeurtenissen in de zomer van 1579 was het Dirck Aerts niet meer mogelijk naar Den Bosch terug te keren. Zoals van alle uitgewekenen werden in 1580 zijn bezittingen geconfisqueerd.¹³ Omdat de Zwanenbroeders in de stad moesten wonen, hield voor hem deze functie op. Aanvankelijk is hij waarschijnlijk in Antwerpen gebleven, want in december 1579 kocht hij daar voor 6500 Carolus guldens aan *goude waeren* van Pauwel Boelaerts.¹⁴ Als onderpand gaf hij deze onder meer de obligatie ten bedrage van 133.306 gulden waarmee de Staten-Generaal de stad 's-Hertogenbosch schadeloos stelden voor het bedrag waarmee het Duitse garnizoen was uitgekocht in 1577. Blijkbaar bevond de obligatie zich in Dircks bezit en wenste hij deze niet aan het stadsbestuur ter hand te stellen. Het heeft tot 1615 geduurd eer de stad deze obligatie, na een rechterlijke uitspraak, van Pauwel Boelaerts terug kreeg.¹⁵ Kennelijk vertrok Aerts uit Antwerpen naar Den Haag, want uit een resolutie van de Staten van Holland blijkt dat hij daar in november 1580 verbleef. De Staten van Holland spraken toen uit, op voorspraak van de Prins, dat Dirck Aerts *voor seecker tijd* binnen Holland ongemoeid gelaten moest worden met betrekking tot de schulden die hij als gecommiteerde van 's-Hertogenbosch had gemaakt.¹⁶ Hij is waarschijnlijk maar kort in Den Haag gebleven. Hoe het hem verder is vergaan heeft hij zelf in 1599 beschreven in een brief aan de Staten van Utrecht.¹⁷ Hij vestigde zich in Leerdam,¹⁸ zijn vrouw echter woonde in Zaltbommel, *omme verscheyden cleyne*

Aftekening van het schepenzegel van Dirck Aerts d'oude uit 1555. Hij wordt hierop Theodericus Arnoldi genoemd. Uit: *Taxandria II* (1895) 149.

De huizen Lichtenberch en Hasenberch te Utrecht, kopergravure, 1752. Dirck Aerts zat opgesloten in de kelders van Hasenberch, het gebouw waar recht werd gesproken door de schepenen. Rond 1840 verrees op deze plek het huidige stadhuis.

handelingen ende bedriegerien van de Lombarden, zoals de Staten-Generaal schreven aan de Staten van Utrecht.²² Over welke schuld het hier gaat is niet bekend.

Opnieuw duikt dan in het verhaal de naam van de geheimzinnige Catharina Quiva (ook geschreven als Kiva of Civa) op, want ook zij zat, samen met Dirck, in gijzeling op Hasenberch.²³

De Staten-Generaal hebben in 1595 en in 1597 bij de Staten van Utrecht aangedrongen op de vrijlating van Dirck Aerts, *eertijds borgermeester der stadt van Tshertogenbossche*:²⁴ hij was toch in dienst van het land, de vijand had zijn goederen geconfisqueerd en het was moeilijk voor de uitgewekenen, verlaten van hun vrienden, hun schulden te betalen. Blijkbaar zijn de verzoeken tevergeefs geweest. In oktober 1597 leende Dirck, terwijl hij in de gevangenis verbleef, van zijn Antwerpse vriend Jacques de la Faille, die in 1584 naar Haarlem was uitgeweken, een bedrag van 200 Carolus guldens. Hij had al eerder 3200 gulden van hem geleend, waarschijnlijk toen hij nog in Den Haag woonde.²⁵ Ver-

moedelijk heeft hij de schuld, waarvoor hij gegijzeld was daarna voldaan en is hij in vrijheid gesteld, want op 30 november 1599 vroeg hij aan de Staten van Holland, mede namens anderen, om een vergoeding als controleur van 1/3 deel van de boetes die aan Lombarden werden opgelegd, in plaats van 1/6 deel. De controleurs maakten namelijk aanzienlijk meer kosten, dan zij als vergoeding ontvingen. Dit verzoek werd echter door de Staten afgewezen.²⁶

Eveneens uit 1599 (28 juni) dateert de al eerder genoemde brief van Dirck Aerts, uit zijn woonplaats in Holland, aan de Staten van Utrecht. De aanleiding tot deze brief was de volgende. In 1596 had de vroedschap van Utrecht aan Gielis Egberts Quiva (de man van de eerder genoemde Catharina) opdracht gegeven om namens de stad voor het Hof van Utrecht te procederen tegen de plaatselijke tafelhouder Pedro Ormeo wegens overtreding van de instructies en misbruik van zijn positie.²⁷ Blijkbaar zijn bij dit proces lasterlijke aantijgingen tegen Dirck Aerts rondgestrooid door de Lombarden, omdat hij *van quaedon onbehoorlijken leven soude weesen ende van mijne huysfrouwe gescheyden ende met haer onrustelijcke soude leven*. Hiertegen stelde Dirck Aerts zich in zijn brief aan de Staten van Utrecht teweer. Zij hadden in de 40 jaar dat zij getrouwd waren, nooit in onvrede met elkaar geleefd en om dat te staven verwees hij naar een certificatie uit 1597. Vroeger had hij wel op een andere plaats gewoond dan zijn vrouw, maar dat had een reden en hij legde uit welke dat was. Hierboven is die al geciteerd. De Lombarden belasterden en intimideerden hem, *arme oude stock*.²⁸ Hij had zich juist altijd zo trouw totten *gemeynen welvaren gequeten* en zo veel betaald: 1000 gulden aan kapitein Cornput voor zijn soldaten, 400 gulden voor de heer van Lokeren zodat deze naar 's-Hertogenbosch kon gaan en op verzoek van de Prins had hij 1200 gulden aan de soldaten van Maas-

tricht voorgesloten. Daarnaast had hij nog kredieten verstrekt aan de generaliteit tot over de 36.000 gulden. Zijn bezittingen, ter waarde van meer dan 140.000 gulden, waren geconfisqueerd. Voor het controleurschap had hij nooit één stuiver ontvangen tot onlangs toen hem een uitkering van 1 pond vlaams per week werd toegekend.

Het is in het licht van de beschuldigingen van de Lombarden wel pikant om dan te lezen dat Catharina de Monpré, weduwe van Engelbertus Civa, op 28 september 1601 de stad Utrecht werd uitgezet²⁹ vanwege allerlei kwaadsprekerij en wangedrag. Zo werd van haar gezegd dat zij *geduyrende tleven van haer man apparentlijck met Dierck Aertsz, wezende deszelfs huysvrouw oock nog in leven, familiater heeft geconverseert*.³⁰ Als dat waar was, zou het dan in de gevangenis zijn gebeurd?

Bij alle zorgen voor Dirck Aerts liep er ook nog een proces voor de Raad van Brabant over 2 stukken land bij Alem, die Dirck in 1577 namens zijn vrouw had verkocht, maar die niet waren afbetaald.³¹ Dirck en Raesken hadden daarop het land, ondanks de gedeeltelijke betaling, weer in bezit genomen. Volgens hun tegenpartij hadden zij dat gedaan, onder voorwendsel van *d'occasie van de tegenwoordige troubles en met eenighe clandestiene acten*. In dit proces dat door Raesken, mede in de naam van Dirck, werd gevoerd, luidde het vonnis in 1596 dat het land alsnog betaald moest worden en dat Raesken en Dirck het land dienden af te staan en het vruchtgebruik vanaf 1583 moesten betalen. Het proces over de grootte van de wederzijdse schulden sleepte zich voort tot 1601. In een van de processtukken uit 1599 zei de tegenpartij dat *Dirck Aertss es gecomen tot extreme armoede*.³²

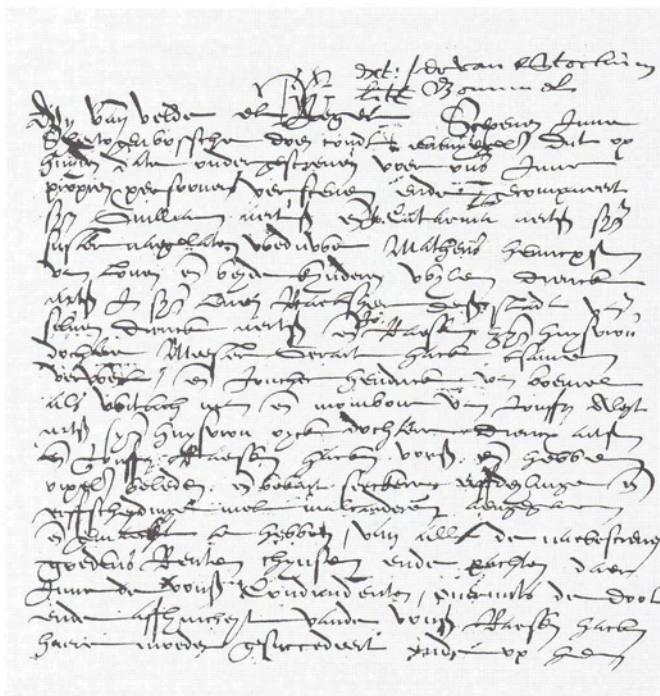
De overlijdensdatum van Dirck Aerts is niet gevonden. Er is van Dirck Aerts

nog een schuldbekentenis bewaard die betrekking heeft op een schuld uit 1579, toen hij in Antwerpen van Hans Gestens 375 pond vlaams ontving om buspoeder te kopen. In 1589 verklaarde hij dat dit door *sommige oorsaecken* nog niet was gerestitueerd, maar dat hij dat zou doen zodra *wij van onsen goeden wederom zullen voldaan ende gerestitueert wesen die ons nu affhendich gemaect ende onthouden worden*.

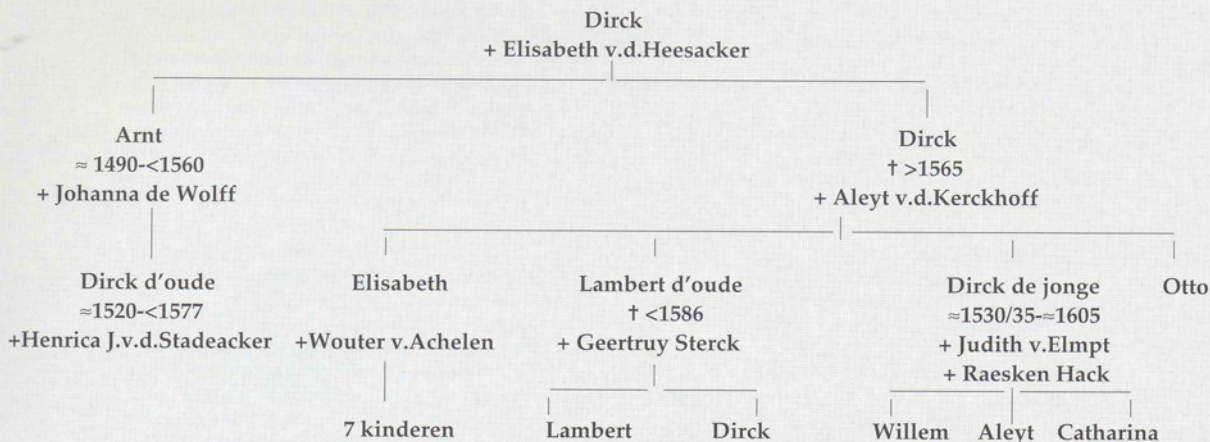
Van deze acte bestaat een kopie uit 1604, gemaakt door notaris Jacop Wils te Breda.³³ Omdat het archief van deze notaris niet bewaard is gebleven, is niet meer na te gaan waarom deze kopie gemaakt werd. Was dit misschien naar aanleiding van zijn overlijden?

De confiscaties zijn in 1609 wegens het

Eerste bladzijde van de efdeling van de goederen van Raesken Hack, weduwe Dierick Artss, 1617. (GAHt, RA. nr. 1855 fol. 434)

Bijlage

Bestand opgeheven en de bezittingen in Den Bosch en de Meierij kwamen dus weer aan de familie, zodat de financiële zorgen daarmee wellicht voorbij waren, maar vermoedelijk heeft Dirck dit niet meer meegemaakt.

Het is frappant dat de andere twee voor- mannen van de gereformeerden in Den Bosch van vóór 1579, namelijk Prouninck van Deventer en Agyleus, ook in de problemen zijn gekomen. Prouninck van Deventer werd wegens het conflict van de partij van Leicester met de Staten-Generaal in 1586 als burgemeester van Utrecht afgezet en uit de stad verbannen. Agyleus werd in 1589 als Procureur Generaal van het Hof van Utrecht vervangen. Waarschijnlijk was hij een bondgenoot van Prouninck. Er zijn geen aanwijzingen gevonden voor contacten tussen Dirck Aerts en deze twee. Zijn houding tegenover de Lombarden paste wel in het streng-gereformeerde verzet tegen de banken van lening.³⁴

Dirck eindigde zijn brieven vaak met de formulering: uw dienaar (of compatriot)

totter doot. Het lijkt er op dat hij inderdaad tot het laatste strijdbaar is geweest.

Noten

1. Zie bijvoorbeeld: G. van Gurp, Bossche migranten tussen 1579 en 1629, in: *'s-Hertogenbosch* 4 (1996) nr. 2 p. 41-53.
2. L.P.L. Pirenne, *'s-Hertogenbosch tussen Atrecht en Utrecht* (Nijmegen/Tongerlo 1959).
3. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (GAHt), Archief Prouninck van Deventer, brieven van 9 februari 1579 aan Prouninck van Deventer en aan het stadsbestuur.
4. Pirenne a.w., 215.
5. Pirenne a.w., 204.
6. GAHt, Archief Prouninck van Deventer, brief 4 januari 1579.
7. J.A.M. Hoekx, Geheimschrift, in: *'s-Hertogenbosch* 4 (1996) nr. 2 p. 44-45, waar als illustratie ook een reproductie van een brief in geheimschrift is opgenomen. De brieven in geheimschrift bevinden zich in het Archief Prouninck van Deventer in het Bossche Gemeentearchief.
8. R.A. van Zuylen, *Inventaris der archieven van de stad 's-Hertogenbosch (Stadsrekeningen)* II ('s-Hertogenbosch 1866) 999.
9. Zie bijvoorbeeld F. Beelaerts van Blokland, Het Bossche geslacht Aertssen, in: *Taxandria* 43 (1936) 207-211. Bij de gedwongen lening in 1578 onder de 800 meest vermogende burgers, waarbij bedragen tot 100 gulden werden bijgedragen, betaalden de

- weduwe van Dirck Aerts d'oude en Lambert Aerts d'oude elk 50 gulden en Dirck Aerts de jonge 25 gulden (GAHt, Collectie Aanvullingen nr. 8469).
10. G.C.M. van Dijck, *De Bossche Optimaten. Geschiedenis van de Illustere Lieve Vrouwe Broederschap te 's-Hertogenbosch* 1318-1973 (Tilburg 1973) 184.
 11. GAHt, Rechterlijk Archief, Erfdelingen, nr. 1845 fol. 407-416v, 29 januari 1559.
 12. GAHt, Rechterlijk Archief, Erfdelingen, nr. 1855 fol. 434-439v, 20 mei 1617.
 13. Algemeen Rijksarchief Brussel, Archief Rekenkamers delen, I 004, nr. 18343.
 14. GAHt, Oud-archief (OA), Diverse stukken A328, 5 december 1579 en 7 juni 1584.
 15. GAHt, OA, Stadsresoluties A19, 16 september en 25 september 1615.
 16. Resoluties Heeren Staten van Holland en West-Vriesland 1580, 282; Algemeen Rijksarchief Den Haag (ARA), Archief Staten van Holland 3.01.04.01 nr. 329 fol. 183v.
 17. Rijksarchief in de provincie Utrecht (RAU), Archief Staten van Utrecht 33, 290-2, 28 juni 1599. De tekst van deze brief is ook te vinden in *Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht* 7 (1848) 316-318.
 18. In het ARA te Den Haag bevindt zich het schepenprotocol van Leerdam (3.03.08.085). Het gedeelte over de periode 1578-1583 ontbreekt of is niet raadpleegbaar. Derhalve zijn over zijn vestiging en verblijf in Leerdam uit deze bron geen gegevens beschikbaar.
 19. In het Haags Gemeentearchief bevindt zich een transportakte van een rente op het Roothuis aan de St. Jansstraat te 's-Hertogenbosch, die door Dirck Aerts overgedragen werd aan Heynderick Gertss, mede van *Shertogenbossche* (bnr. 351 nr. 338 fol. 148v, 20 juli 1592).
 20. Zie H.A.J. Maassen, *Tussen commercieel en sociaal krediet. De ontwikkeling van de Bank van Lening van Lombard tot Gemeentelijke Kredietbank 1260-1940* (Amsterdam 1993) 88-92.
 21. N. Japikse, *Resolutiën der Staten Generaal*, Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie (RGP) 57 ('s-Gravenhage 1923) 615, 16 februari 1595. ARA, Archief Staten-Generaal 1.01.03, Resoluties nr. 21 fol. 83v; nr. 23 fol. 182; nr. 3138 fol. 261 (minuut). RAU, Archief Staten van Utrecht 33, 313-2.
 22. RGP 62 p. 661, 29 mei 1597. ARA, Archief Staten-Generaal 1.01.04 Resoluties 4886-II (minuut).
 23. Gemeentearchief Utrecht (GAU), Criminele stukken SA II, nr. 2244/38, 13 februari 1596.
 24. Zie noten 21 en 22.
 25. GAU, Transporten, SA-II, nr. 3243/020/1 fol. 257-259, 27 oktober 1597. Er wordt in deze schuldbekentenis gerefereerd aan een eerdere schuldbekentenis, verleden voor een notaris te 's-Gravenhage.
 26. Resoluties Staten van Holland, nr. 555, 30 november 1599. ARA, Archief Staten van Holland 3.01.04.01, nr. 367 fol. 22.
 27. GAU, Resoluties vroedschap SA II nr. 121, fol. 150v, 23 december 1596; fol. 152, 11 januari 1597; fol. 188, 23 januari 1598; fol. 205, 31 juli 1598. Overigens werd in 1597 het contract van de stad met Ormeo voor 24 jaar verlengd (RAU, Archief Staten van Utrecht 33, 1046, 25 juni 1597). In dit proces tussen de Procureur Generaal en de controleurs van de Lombard enerzijds en die Lombard anderzijds werden in 1599 raadslieden aangewezen en werd op 31 juli 1601 een tussenvonnissen gewezen in de zaak tussen Quiva en de opvolger van de inmiddels overleden Pedro Ormeo (RAU, Archief Staten van Utrecht 33, 1046, 18 juli 1599).
 28. Een 'stock' is een oude man.
 29. GAU, Resoluties vroedschap SA II nr. 121, fol. 89v, 28 september 1601. Het is waarschijnlijk dat hier Gielis Engelberts Quiva bedoeld is. In 1603 kreeg Catharina toestemming om gedurende 2 maanden weer in de stad te gaan wonen, dit op verzoek van de Procureur Generaal, zodat deze het proces tegen de Lombard kon beëindigen. Vermoedelijk had hij van haar informatie nodig, nu haar man niet meer leefde (GAU, Resoluties vroedschap SA II nr. 121, fol. 171v, 14 februari 1603 en fol. 181, 8 april 1603).
 30. RAU, Archief Staten van Utrecht 33, 297-2, nr. 696, 5 oktober 1601. Ook gepubliceerd in: *Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenissen* 4 (1844) 290-292.
 31. Rijksarchief in de provincie Noord-Brabant (RANB), Archief Raad van Brabant 061.01, Vonnissen nrs. 808-130, 817-1527 (31 mei 1596); 809-213, 817-1626 (31 juli 1598); 817-1774, 1775 (31 juli 1601).
 32. RANB, Archief Raad van Brabant 061.01, Processtukken nr. 788.101 (1599), punt x. Deze stukken zijn onvolledig.
 33. GAHt, OA, Diverse stukken A328 (1589A), 19 juli 1589.
 34. Zie Maassen a.w., 145-148.

Gerard van Gorp is historicus. Hij verrichtte onderzoek naar de afname van de bevolking van Den Bosch aan het einde van de zestiende eeuw. In het tijdschrift *'s-Hertogenbosch* publiceerde hij reeds eerder.